

ҚИЗИҚАРЛИ ПСИХОЛОГИЯ

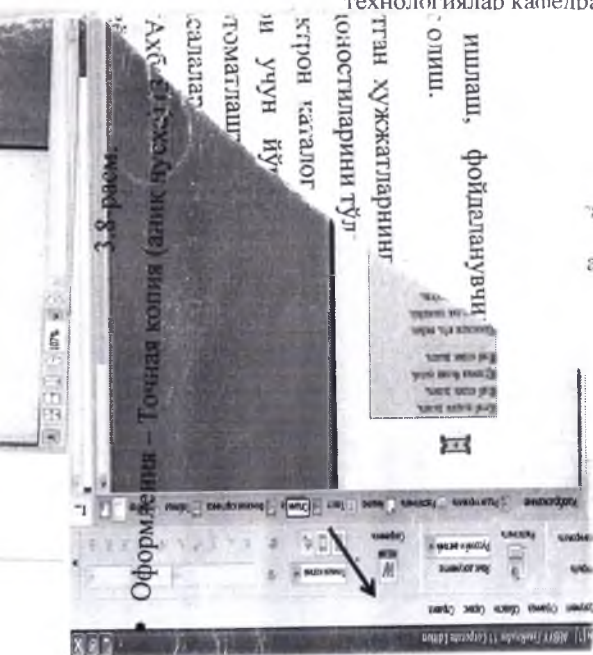
№ 1

ИДРОК ВА ИЛЛЮЗИЯ

Ушбу услубий қўлланма педагогика ва психология мутахассислиги бўйича таълим олаётган талабаларга ва кенг китобхон оммасига мўлжалланган бўлиб, психология фанида энг кизиқарли мавзу бўлган идрок ва унинг хоссаларини илмий - амалий тарзда чуқурроқ тушунишлари учун ёрдам беради деган умиддамиз.

Муаллиф: Ё. Джуманазаров, Наманган Давлат университети,
педагогика ва психология кафедрасининг катта ўқитувчиси

Такризчилар: пс.ф.н.доц. М.Мақсудова.
И.Тошпўлатов. НамМПИ педагогик
технологиялар кафедраси катта

21308

Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги давлат сиёсати, инсонни интеллектуал ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан шакллантириш билан узвий боғлиқ бўлган узлуксиз таълим тизими орқали ҳар томонлама баркамол шахс-фуқарони шакллантиришни назарда тутди.

Президентимиз И. Каримов таъкидлаганидек, таълим ва тарбия соҳасида олиб борилаётган ишларнинг пировард мақсади ҳар томонлама етук, баркамол инсонни шакллантириш, юксак салоҳиятли, теран фикрловчи мутахассисларни тайёрлашдан иборатдир.

Юқоридаги фикрлардан келиб чикиб педагогика ва психология йўналиши талабалари, мутахассислар ва барча кизикувчиларга мўлжалланаётган ушбу услубий қўлланма руҳий жараёнларни юзага келишини ўзлари тўғри тушунишлари ва ўқувчиларга тушунтиришлари учун бир дастури амал бўлади деган умидда интернет тармоғидан олинган материалларни муҳитимизга мослаштириб фойдаланиш учун тақдим этмоқдамиз.

Жамиятни юксакликка кўтариб комил инсонни тарбиялаб ўстириш ўзбек ҳалқининг азалий орзуларидан биридир. Айниқса истиқлол даври миллий мафқураси янги авлоднинг маънавий, ақлий камолотини тақозо этади. Шундай экан ўқув-тарбия жараёнларимизда педагогик-психологик билимлардан ўз ўрнида фойдаланишимиз мақсадга мувофиқдир.

Кундалик фаолиятимизда инсон руҳиятининг ақс эттириши асосида юзага келадиган турли –туман воқелик ва жараёнларнинг намоён бўлиши узоқ йиллар давомида инсонларнинг диққат –эътиборини тортиб келган. Қадимда илмий билимларнинг етарли эмаслиги туфайли қаралаётган ҳодиса инсонлар руҳий дунёсининг ички индивидуал хусусиятларига боғлиқ эканлигини инобатга олмай, гўё воқеликда мавжуд деб фикр қилишган. Мисол учун; ажина, алвасти, арвоҳ ва хокозоларнинг кўзимизга кўриниши.. Натижада авлодлардан-авлодларга бундай тушунчалар тўғридан-тўғри сингдириб келинган.

Табиат ходисаларини ўрганиш жараёнида етарли даражада фактлар тўпланиб қолдики, уларни тушуниш ва ўзлаштириш учун классик ёндашувлар етарлича самара бермай қолди. Ҳозирги замонда фаннинг сўнгги ютуқлари мураккаб ходисаларни ўрганиш, уларни тушуниш учун механик ёндашув эмас, балки бутунлай янгича ёндашув бўлишлигини кўрсатади.

Ҳар қандай фаолиятда “тушуниш” муҳим ташкил этувчи омил бўлиб, у ҳатто инсонлар ўртасидаги муаммоларнинг асоси ҳисобланади. Яқин вақтларгача тушуниш оддий ва табиий хусусиятга эга эди, лекин ҳозирга келиб илмий психологиянинг ривожланиши натижасида оддий ва табиий тушуниш ўз кучини йўқотди.

Ҳақиқий тушуниш идрок этишининг барча даражаларини қамраб олади, бунда руҳий, ижтимоий –маданий, табиий илмий манбаларни ҳисобга олмаслик мумкин эмас.

Юқоридаги фикрларни ҳисобга олиб биз ушбу услубий қўлланма орқали психология фанининг энг кизиқарли мавзуларидан бири бўлган “Идрок ва иллюзия” ҳақида янгича ёндашув асосида маълумотлар беришни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйдик. Мисол учун; **Китобимизнинг биринчи муқовасидаги расмда фокусчининг халқаси ичига гипнозланган ҳолатдаги қизнинг бош қисми кириши мумкинми? –йўқ албатта.** Чунки тажрибамиздан биламизки қоғоз ҳам, расм ҳам жонсиз нарсалардир. Лекин кейинги саҳифаларимизнинг бирида албатта мумкин эканлигини ўз кўзингиз билан кўриб гувоҳи бўлишингиз мумкин.

Рус психологи К.К.Платонов тамонидан 1974 йилда нашр эттирилган “Қизиқарли психология” китоби ўз кучини йўқотмаган бўлсада уни янги манбалар билан бойитиш ва воқеликни тўғри талқин этишда кўрғазмалиликдан фойдаланиш замон талабига айланиб қолди. Миллий муҳитимизда биринчи бўлиб чоп этилаётган ушбу услубий қўлланма “Қизиқарли психология” – руқни остида “Идрок ва иллюзия” мавзусини илмий амалий тарзда ёритишга ҳаракат қилиниши маълум бир маънода сиз азиз ўқувчиларимизни инсон руҳиятининг ўзига ҳос хусусиятларини тўғри тушунишлари учун бир манба бўлади деган умидда фикр ва мулоҳазаларингизни кутиб қоламиз.

Ҳурмат ва эҳтиром ила муаллифлар.

Идрок жараёни хақида тушунча

Нарса ва ходисаларни яхлитлигича акс эттириш - идрок деб аталади. Идрок нарсалар, предметлар ва ходисаларни англаш, тушуниш, таниш, уларни маълум бир тоифага киритиш билан боғлиқдир (1-расм).

1-расм. Идрок объектининг қайси аломатлари, белгилари уни англашда асосий белгиси деб танлаб олинishi билан шартланади. Бу расмда ёш аёл ёки қари кампир образини кўриш мумкин.

Идрок хатти-харакатлар воситасида амалга ошади, у идрок этилаётган предметни, объектни тадқиқ этиш, унинг образини яратиш билан боғлиқ.

Ҳаракат жараёнлари (предмет контури бўйича кўзнинг ҳаракати, кўлнинг предмет сирти, юзаси бўйича ҳаракати, хилқилдокнинг ҳаракати, эшитилаётган товушнинг чиқиши кабилар) ҳар бир идрок актининг муҳим таркибий қисми бўлиб хизмат қилади.

Идрокнинг нейрофизиологик асослари. Анализаторларнинг комплекс аналитик-синтетик фаолияти идрокнинг физиологик механизмлари бўлиб ҳисобланади. Чунки идрок жараёнида предметларнинг қисмлари ва хусусиятлари ўртасидаги муносабатлар, боғлиқликлар англанади, шунинг учун ҳам шу муносабатларга нисбатан бўлган шартли рефлекслар идрокнинг физиологик механизмларидан бири бўлиб ҳисобланади. Агар анализаторга маълум кетма-кетликда таъсир этадиган кўзгатувчилар тизими доим таъсир этиб тураверса, унда уларга нисбатан бериладиган жавоб реакцияси алоҳида олинган кўзгатувчи таъсирига эмас, балки шу кўзгатувчиларнинг ўзаро боғлиқлиги, алоқаси, уларнинг нисбатига боғлиқ бўлади.

Динамик стереотипларнинг шаклланиши, шунингдек анализаторлар ўртасида шартли рефлексор боғланишларнинг юзага келиши идрокнинг яна бир муҳим физиологик механизми бўлиб ҳисобланади.

Одам идроки ҳамма вақт **иккинчи сигналлар** тизими фаолияти билан боғлиқдир. Сўз туфайли идрок қилинаётган предмет мазмунга эга бўлади.

Идрок таснифи (классификацияси). Идрок рецепторларнинг жойлашган жойига ва улар фаолиятининг характериغا кўра классификация қилинади. Шунга кўра: **кўриш**, **эшитиш** ва **тери-туюш** идроклари фарқланади. Булардан ташқари идрокнинг: **мақонни** ва **вақтни** идрок этишдек мураккаб турлари ҳам мавжуд. Идрок этишда ироданинг иштирок этиши, идрокнинг мақсадга йўналтирилганлигига кўра: **ихтиёрсиз** (олдиндан кўзланмаган, иродавий зўр бериш ва олдиндан кўзланган мақсадга боғлиқ бўлмаган) ва олдиндан кўзланган (мақсадга йўналтирилган) **ихтиёрий** идрок турлари ҳам фарқланади.

Шунингдек, идрок акс эттириладиган объектнинг хусусиятига кўра ҳам классификация қилиниши мумкин (предметлар шакли ва катталигини, унинг ҳажми ва узоқлигини идрок қилиш, одам томонидан одамни идрок қилиш, нутқни идрок қилиш ва ш.к.).

Идрок одатда қандайдир бир фаолиятга қўшилган бўлади, шу фаолиятда амалга ошади, бироқ у ўзи мустақил фаолият сифатида ҳам

намоён бўлиши мумкин. Бирон бир масалани ҳал қилишига қаратилган, режали, махсус, ташкилий идрок **кузатиш** деб аталади.

Идрокнинг умумий қонуниятлари.

Идрокнинг ҳар хил турлари ўзларининг ўзига хос, махсус қонуниятларига эга. Ҳар бир турнинг ўз қонуниятидан ташқари идрокнинг умумий қонуниятлари ҳам мавжуд.

Булар 1) **англанганлик** ва **умумлашганлик**; 2) **яхлитлик**;

3) **ташкилийлик**; 4) **танловчан йўналганлик**;

5) **апперцепция**; 6) **константлик**.

1. **Идрокнинг анланганлиги ва умумлашганлиги.** Идрок этилаётган предметларда, биз нимани идрок этаётганлигимизни англаймиз, тушунамиз. Идрок мазкур предметни маълум бир тоифага, тушунчага тегишли эканлигини аниқлаш ва уни сўз билан ифодалашга оид бўлган фикрлаш фаолияти билан узвий боғлиқдир (болаларни бирон бир нотаниш предметга дуч келиб қолганда унинг номини, у нима эканлигини сўрашлари ҳам бежиз эмас). Идрокнинг тажриба ва фаолият вазифаси билан боғлиқлиги **установка** дейилади. Бундай вазиятда объектда унинг берилган вазифага мос келадиган жиҳатлари биринчи планга чиқади (2-расм).

2-расм. Идрок объектнинг вазият контекстига кириши, фаолиятнинг умумий йўналганлиги билан боғлиқ бўлади. Бу расмда қаторлар вертикал бўйича қаралганда ўртадаги шакл 13 ракамидек идрок этилади. Қатор горизонтал

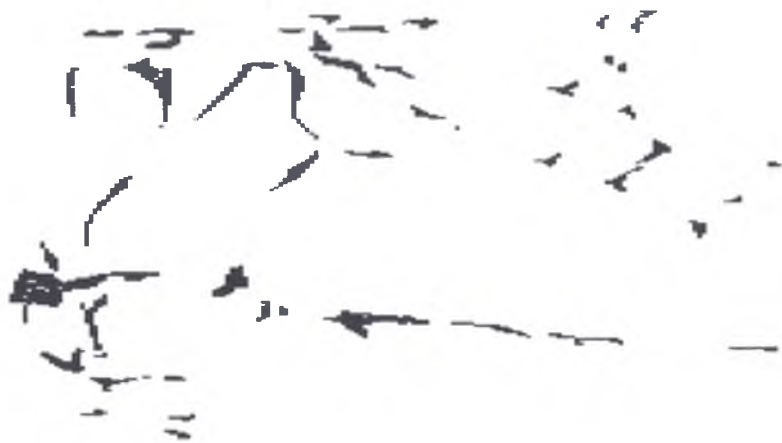
бўйича қаралса - В ҳарфидек идрок қилинади. Бунда битта шаклнинг ўзи қандай тушунчалар тизимида қаралаётганлигига қараб турлича идрок қилинади.

Идрокда сезгилар орқали олинган маълумотларнинг жамланиши, йиғиндисини чиқариш эмас, балки бу маълумотларни мавжуд билимлар нуқтаи назаридан изоҳлаш (интерпритация қилиш) амалга ошади. Идрокда айрим жиҳатлар умумийликнинг намоён бўлиши тарзида акс эттирилади.

Предмет ва ҳодисаларни англашнинг энг содда шакли **танишдир**. Бунда идрок хотира билан узвий боғлиқ бўлади. Предметни таниш - бу мазкур предметни идрок қилиш, уни олдиндан шаклланган образ билан таққослаш демакдир. Таниш умумлаштирилган бўлиши ҳам мумкин. Бунда бирон-бир предметнинг маълум бир бир умумий тоифага тааллуқлилиги акс эттирилади (масалан, бу стол, бу дарахт ва ҳ.к.), ёки дифференциялаштирилган (маҳсус) бўлиши ҳам мумкин, бунда идрок этилаётган объект олдин идрок қилинган бирон-бир предмет билан тенглаштирилади. Бу танишнинг анча юқори даражасидир. Бундай тоифадаги танишда мазкур предмет учун хос бўлган белгиларни, унинг аломатларини ажратиб олиш лозим бўлади. Таниш белгиланганлиги, аниқланганлиги, аниқлиги ва тезлиги билан характеланади. Танишда одам предметнинг барча белгиларини фаркламайди, балки унинг характерли танитадиган белгиларидан фойдаланади. Моддий объектларни таниш учун уларнинг контури, шу предмет учун характерли бўлган линиялар кесишуви муҳим аҳамиятга эга (масалан узокдан кўриниб турган кемани, унда трубаларининг, елкан ва мачтасининг борлиги туфайли кема эканлигини таниймиз ва уни қайиқ деб ўйламаймиз). Агар предметнинг характерли ташқи белгилари кам бўлса, уни таниш қийинлашади. Фаркламайди, балки унинг характерли танитадиган белгиларидан фойдаланади.

2. Идрокнинг яхлитлиги. Реал воқеликдаги предмет ва ҳодисаларда уларнинг айрим белгилари ва хусусиятлари доимий турғун ўзаро алоқада бўлади. Предметнинг психик образида бўлгани каби идрокда ҳам предметлар ва ҳодисаларнинг жиҳатлари ўртасидаги **турғун алоқалар** акс эттирилади. Бу идрокнинг **яхлитлигида** ифодаланади. Ҳатто таниш объектнинг айрим белгиларинигина идрок этаётган вазиятларда, биз бу объектнинг етишмаётган белгилари ва қисмларини фикран тўлдираемиз. **Объектнинг айрим, алоҳида, бўлиниб кетган қисмларини биз ўзимизга таниш бўлган бутун, яхлит ҳолатга келтиришга интиламиз** (3-4 расмлар).

3-расм. Идрокнинг яхлитлиги.

Агар расм 180 градусга ағдарилса, унда тасвирланган алохида доғлар яхлит образларга бирлашади ва англанилади.

4-расм. Идрокнинг яхлитлиги.

Онгнинг яхлит объектни ажратиб олиш анъанаси шу қадар каттаки, биз ҳатто оқ учбурчак ва оқ фон ўртасида мавжуд бўлмаган чегара қирраларини ҳам "қўрамит".

3. Идрокнинг тузилиши (донадорлиги). Биз объектларнинг фарқини уларнинг белги, аломатларининг турғун тузилиши туфайли таниб оламиз. Идрокда предметнинг томонлари, қисмларининг ўзаро муносабатларини ажратиб олиш амалга ошади (уйни биз унинг айрим белгилари қандай бўлишидан қатъи назар уй деб идрок қиламиз). Идрокнинг англаганлиги идрок этилаётган объект элементлари ўртасидаги муносабатларни акс эттириш билан узвий боғлиқдир (5-расм).

Объект қисмларининг фарқланиши қийин бўлган вақтларда, предметни яхлитлигича идрок этиш ҳам қийинлашади.

5-расм. Ташқи кўринишига кўра турлича, бироқ моҳиятига кўра бир хил бўлган объектлар уларнинг тузилишли ташкил этилганлиги учун бир хилда акс эттирилади.

4. Идрокнинг танловчан йўналганлиги. Бизни ўраб турган кўп сонли предметлар ва ҳодисалар орасидан биз айнаи вақтда уларнинг айримларинигина ажратиб фарқлаб оламиз. Бу, одам фаолияти нимага

Йўналтирилганлигига, унинг эҳтиёжлари ва қизиқишларига боғлиқ бўлади. Масалан, жиноят содир этилган жойда терговчи, жиноятнинг ашёвий далили бўлмиш, жиноятчининг изларини қидиради.

5. Идрокнинг танловчанлиги - фонддан объектни мумкин қадар устунрок ажратиб олишдир. Агар, объект ва фон мазкур фаолият учун тенг аҳамиятга эга бўлса, унда улар бир-бирига ўтиб кетиши, аралашиб кетиши мумкин, яъни объект фонга айланиши, фон эса объектга айланиши мумкин (6-расм). Объектни фонддан ажратиб, фарқлаб олиш унинг контури бўйича амалга ошади. Предметнинг контури қанчалик равшан, контраст бўлса, уни ажратиб олиш шунчалик осон бўлади ва аксинча, агар предмет контури шувалиб кетган, фон линиясига кириб кетган бўлса, унда объектни фарқлаш қийин бўлади (харбийда фойлананиладиган маскировкалар шу қонуниятга асосланган).

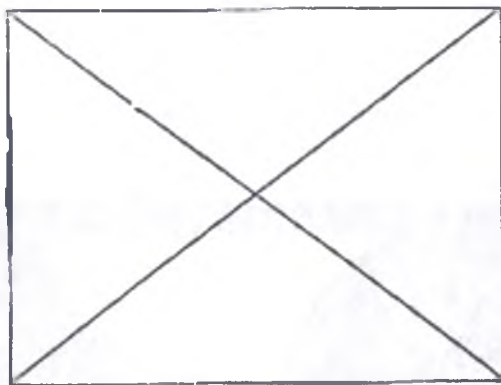

6-расм. Идрокнинг танловчанлиги. Бу расмда галма-гал ё сарик фондаги ваза ёки қора фондаги иккита юз профили идрок этилади.

6. Апперцепция (Лотинчадан “ad” - га; “perceptio” - идрок). **Идрокни шахснинг ҳаётини тажрибаси, билимлари, қизиқишлари ва установакасига боғлиқлиги - апперцепция дейилади.** Ёниб турган гулханга

ушундан қарар эканмиз, биз унинг иссигини сезмаймиз, бироқ гулханни идрок этишда унинг бу сифати ҳам акс этирилади. Бизнинг тажрибамизда гулхан на иссиқлик мустаҳкам, боғлиқликка эга.

Одамнинг олдинги тажрибалари, билими, касб-корга йўналганлигига боғлиқ равишда, у ёки бу предметни танлаб фарқлабгина қолмай, балки уларнинг турли жиҳатларини, томонларини танлаб идрок этади (7-расм).

7-расм. Апперцепция.

Бу расм текис объект образини беради. Бироқ, биз бу ерда пирамида тасвири акс этирилганлигини биладиган бўлсак, унда образ уч ўлчамли бўлиши мумкин.

7. Идрокнинг константлиги. (Ўзгармаслиги). Бир предметнинг ўзини биз турли ўзгарувчан шароитларда: турли ёруғликда, турли нуқтаи назардан, турли масофада идрок қиламиз. Бироқ шу предметнинг объектив сифатлари ўзгармаган ҳолда идрок қилинади.

Идрокнинг константлиги - бу предметнинг объектив сифатлари (катталиги, шакли, ранги ва бошқ.)ни акс этиришининг вақтинчалик шароитларига боғлиқ эмаслигидир. Предметни яқин ва узоқ масофадан идрок этишда унинг кўз гавҳаридаги акси катталиги турлича бўлади. Бироқ, буни биз предметни ҳажми каттайиб ёки кичрайиб қолгандек эмас, балки уни биздан узоқлиги ёки бизга яқинлиги деб изоҳлаймиз.(8-расм). Тўғри бурчакли предметни (папка, қоғоз варағи) турли нуқтаи назардан идрок қилишда кўз гавҳарида квадрат, ромб ва ҳатто тўғри чизикларни акс этиши

мумкин. Бирок барча вазиятларда биз бу предметга хос бўлган шаклни идрок қилаверамиз.

8-расм. Идрокнинг константлиги.

Бир хил катталиқда бўлган икки қалам (объект)дан узокрокдагиси кўз гавҳарига кичикрок тасвирни беради. Бирок бу уларнинг хақиқий катталигини изохлашга таъсир қилмайди.

Идрокнинг константлиги наслий сифат эмас, у тажрибада, таълим жараёнида шаклланади. Айрим ноодатий шароитларда у ўзгариши, бузилиши мумкин. Бундай вазиятда **аконстантлик** юзага келади. Масалан, агар биз баланддан (самолётдан) пастга қарасак, унда биз учун одатдаги предметлар бир оз бузилган ҳолда идрок қилиниши мумкин (масалан, одамлар, автомобиллар бизга нотабиий кичикдек туюлади).

Товушдан тез учувчи самолётларнинг учувчилари дастлабки онларда предметларнинг жуда тез яқинлашиб келишини унинг хажми (ўлчамлари) каттайиб кетгандек идрок этадилар.

Идрокнинг константлиги туфайли биз предметларни турли шароитларда таниб оламиз ва улар орасида ўзимизни муваффақиятли ориентировка қиламиз.

Макон (фазо) ва замон (вакт)ни идрок этиш хусусиятлари.

Макон (фазо)ни идрок қилиш. Маконни идрок қилиш катталиқни, шаклни, хажмни, узокликни предметларни жойлашган жойи ва уларнинг ҳаракатини, идрок қилишдан ташкил топади.

Предметларнинг катталигини ва шаклини идрок қилиш одам тажрибасида кўриш, тери-туйиш ва кинестезик (мускул-ҳаракат) сезгиларининг мужассамлашуви натижасида амалга ошади.

Предметларнинг хажми, катталиги ва узоклигини (масофасини) идрок қилиш бинокуляр (иккала кўз билан) кўриш ҳисобига амалга ошади.

Предметларни идрок қилиш нафақат уни кўз гавҳарида акс этиш катталигига, балки предметнинг узоклигига қараб ўзгарадиган кўз мускулларининг зўриқиш кучига ҳам боғлиқ бўлади. Яқин масофадаги предметларга қаралганда кўз гавҳарининг эгилиши катталашади, узок масофадаги предметларга қаралганда гавҳар ясси бўлиб қолади. Кўз гавҳари толалари эгилишининг бундай ўзгариши **аккомодация** дейилади.

Лекин аккомодация 6 м атрофида узокликда бўлган предметлар ҳақида маълумот беради. Агар предметлар узокроқ масофада бўлса, унда уларнинг узоклиги ҳақидаги маълумот кўриш ўқларининг ўзаро жойлашишидан мияга “келиб тушади”.

Предметларнинг фазодаги ўрнининг алмашиши ва уларнинг ҳаракати уларнинг узоклиги ва ҳаракат тезлигига боғлиқ ҳолда идрок қилинади. Одам жуда секин ҳаракатларни идрок қила олмаслиги мумкин, шунинг учун улар ҳақида уларнинг қиёсий белгиларига кўра хулоса чиқаради (масалан соатни минут стрелкасининг ҳаракати фақат унинг турли ҳолатларида туришини солиштириш орқалигина идрок қилинади). Шунингдек ҳаддан ташқари катта тезлик ҳам идрок қилинмайди. Предметлар қанчалик узок бўлса уларнинг ҳаракат тезлиги ҳам шунчалик секинга ўхшаб туйилади.

Объект ҳаракатининг эффекти, маълум бир (унчалик катта бўлмаган) вақт оралиғида предметнинг турлича фазалари идрок қилинган ҳолатларда юзага келиши мумкин (масалан, секундига 24 кадр ўтадиган кино плёнкаси тасвирланган материалларни идрок қилишда). Идрокнинг айнан шу хусусиятидан махсус хизмат идоралари фаолиятида, реклама ишларида фойдаланилади. Агар кино пленкаси секундига 25 кадрдан ўтиб турадиган бўлса томошабин кадрларни бир-биридан ажратиб турадиган чизикчанинг ўтишини идрок қилмайди. Лекин бу ҳолат одамнинг сезиш, идрок этиш чегарасидан ташқарида бўлсада унинг сезги органларига таъсир этиб туради. Бу таъсирларни томошабин онг доирасида идрок этмайди. «Кадрлар ҳамма нарсани ҳал этади, 25-кадр эса ҳамма учун (ҳамманинг ўрнига) ҳал қилади» дейилганидек, аҳоли ўртасида бирон бир ташвиқот, давлат ёки реклама ишларини олиб боришда улар эътиборига ҳавола этилаётган фильм ёки бирон-бир кўрсатув тайёрланган пленканинг ҳар 25-кадрига тегишли маълумотлар ёзиб қўйилади. Шу 25-кадрда ёзилган маълумотлар томошабин томонидан кўриб идрок қилинмасада, лекин унинг мазмуни ҳақидаги маълумот унинг онг остига киритилади. Оқибатда бундай пленкалар орқали берилган кўрсатувларни томоша қилган одамлар ўзлари англамаган ҳолда шу 25-кадрда берилган маълумотларга амал қила бошлайди. Бундай ташвиқот

усулларидан чет эл реклама агентликлари ва махсус хизмат идоралари ўз фаолиятларида фойдаланишлари мумкин.

Макон (фазо)даги муносабатларни тўғри баҳолаш қобилияти **газомер** дейилади. **Статистик** ва **динамик** газомерлар фаркланади.

Статистик газомер - **харакатсиз турган предметларнинг ўлчамини, уларнинг харакатсиз турган кузатувчидан узоклигини аниқлаш.**

Динамик газомер - **одамнинг харакатланаётган предметларнинг нисбатини, уларнинг тезлиги ва улар ўртасидаги масофани аниқлаш қобилиятидир.** Динамик газомер жабрланувчилар, гувоҳлар ва айбланувчиларнинг воқеа содир этилган вазиятда объектларнинг йўналиш ва харакат тезлиги хақида берган маълумотларини баҳолашда муҳим аҳамиятга эга.

Энг майда (кичик) предметларни ҳам кўра олиш қобилияти **кўриш ўткирлиги** дейилади. Кўриш ўткирлиги мазкур масофадан фарқлаш мумкин бўлган икки нукта оралиғидаги минимал оралик, фарқ билан аниқланади. Кўриш даражаси нормал бўлган одамлар 100 м масофадаги 3 см га фарқ киладиган предметлар фарқини ажрата оладилар. Бундай ҳолатда фарқланаётган объектларнинг бурчак ўлчами **бир бурчак минутига тенг** бўлади. Бу эса **кўриш ўткирлигининг бирлиги** ҳисобланади.

Кўриш ўткирлиги предмет билан олдиндан таниш бўлиш, уни кўриш майдонида кутиш объектнинг рангли бўялганлиги, объектлар ва шакллар ўртасидаги контрастлар, кўриш стимулининг ижобий таъсири кабиларга боғлиқ бўлади. Кўриш ўткирлиги объектни ёритилганлигининг ортиши билан кучаяди ва тананинг тебраниши, кимирлаши туфайли объектни бурчак тезлигининг ортиши билан пасаяди.

Вақтни идрок қилиш - **узокликни, масофани ва ходисалар кетма-кетлигини акс эттириш.**

Нерв хужайраларининг маълум бир ҳолати вақтни идрок қилишнинг физиологик механизмлари бўлиб ҳисобланади. Кўзгатувчиларнинг узок муддат таъсир этиб туриши оқибатида (мунтазам таъсир этиб турувчи кўзгатувчилар таъсири йиғиндиси ҳисобига) нерв хужайраларининг кўзгалиши кучаяди. Вақтни идрок этиш ҳам бошқа барча психик акс этишлар каби объектив воқеликнинг субъектив образи ҳисобланади. Унчалик катта бўлмаган вақт оралиғининг давомийлиги одатда бир оз ошириб (орттириб)

юборилади, вақтнинг катта интерваллари эса бир оз камайтириб идрок этилади. Тезкор темп ҳам вақт оралиғини орттириб юборилишига, секин темп эса камайтириб акс эттиришга олиб келади. Қизиқарли ва аҳамиятли воқеалар билан боғлиқ бўлган вақт оралиғи бир оз қисқадек туюлади (эслашда эса, аксинча узоқ туюлади). Ижобий ҳиссиётларда вақт камситиб (камайтирилиб) баҳоланади, салбий ҳиссиётларда эса орттириб баҳоланади. Вақтни камайтириш доимо кўзғалишнинг тормозланишдан устунлик қилишининг натижаси ҳисобланади. Вақтни орттириб идрок қилиш эса бир хил, кам аҳамиятли кўзготувчилар таъсири остида юзага келувчи тормозланишнинг устунлиги билан боғлиқ. Вақтни идрок этиш табиатдаги (тун ва куннинг, йил фасллارининг ва бошқаларнинг алмашинуви) ва одам организмидаги (моддалар алмашинуви ва бошқ.) турли циклик ҳодисалар билан боғлиқ.

Кўриш идроки иллюзияси.

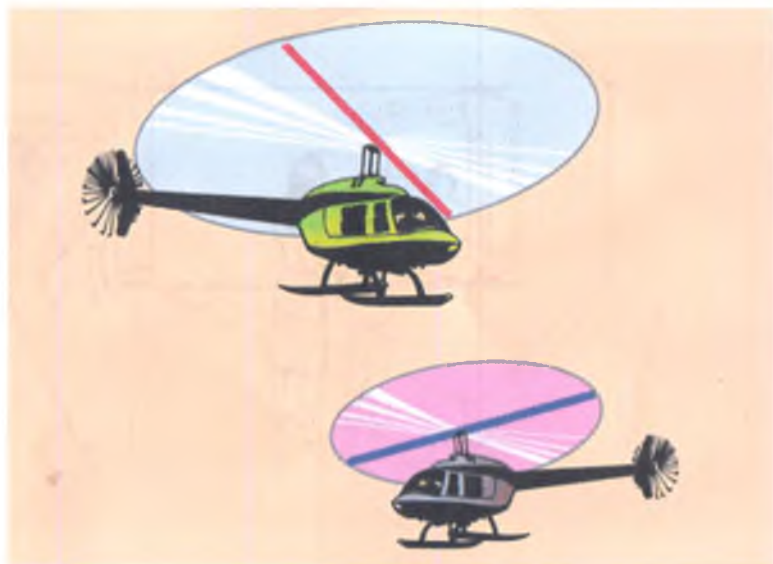
Объектларни маконда ўзаро жойлашишини идрок қилишда айрим ҳолатларда кўриш идроки иллюзияси юзага келади. Улар жисмоний, физиологик ва психологик сабаблар туфайли пайдо бўлади. Стакандаги сувга солинган қошиқни (синиқдек) туюлиши - жисмоний иллюзияга мисол бўлади.

9-расм.

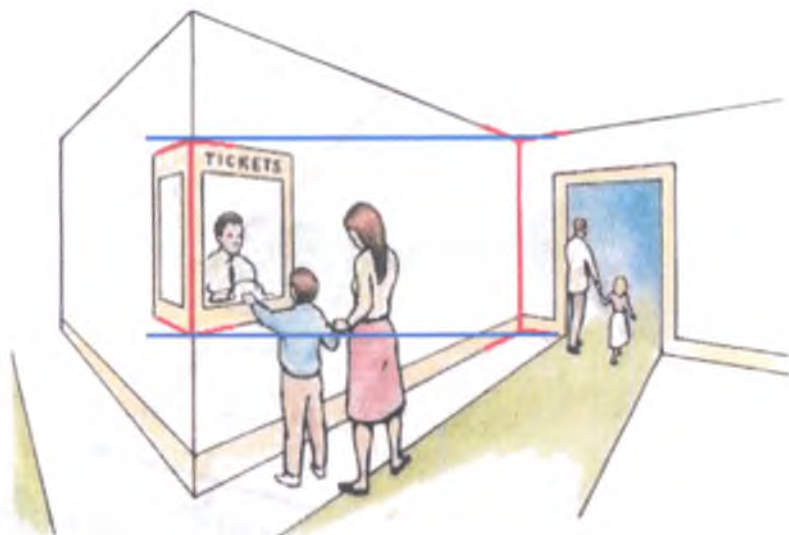
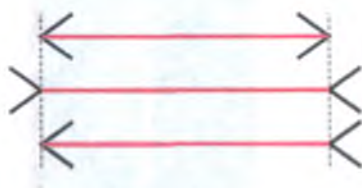
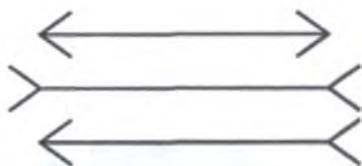

Агар кўз олмасини ён томондан босилса, унда кўриниб турган предмет “харакатга” келади - бу физиологик иллюзияга мисол. Психологик иллюзияларни эса уни юзага келтирадиган турли хил сабабларга кўра турли гуруҳларга фарқлаш мумкин.

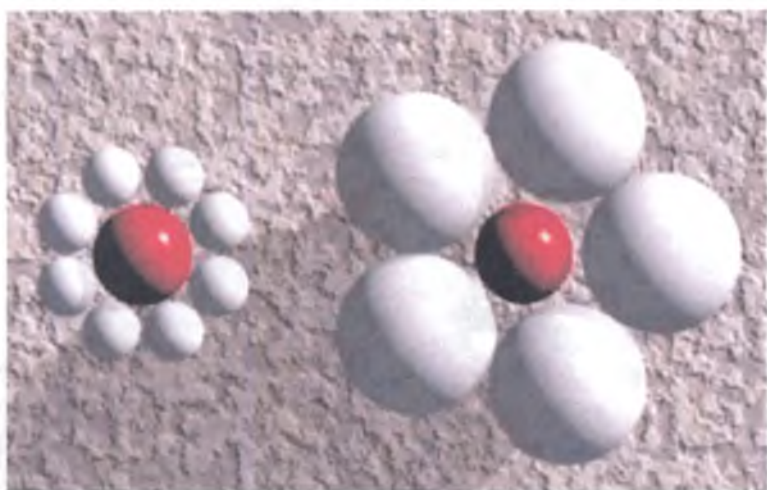
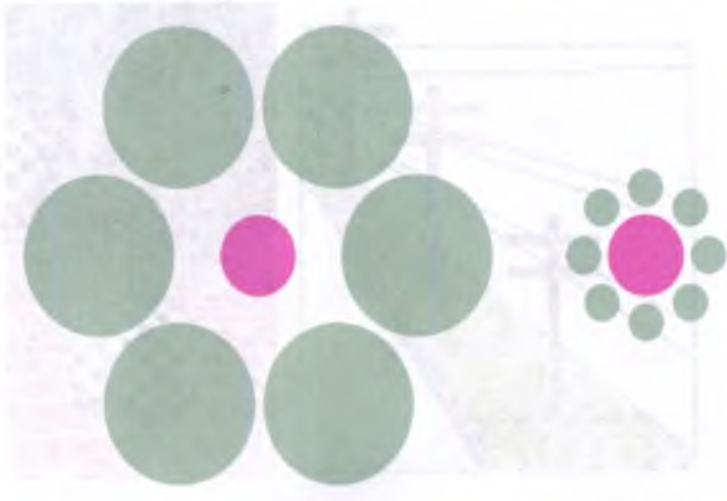

10- Расм. Вунд-Фик иллюзияси. Предметнинг юқори қисми ва вертикал линияларини орттириб баҳолаш иллюзияси. Иккита тўғри чизик бир-хил катталиқда лекин вертикал чизик горизонтал чизикқа нисбатан каттарок кўринади.

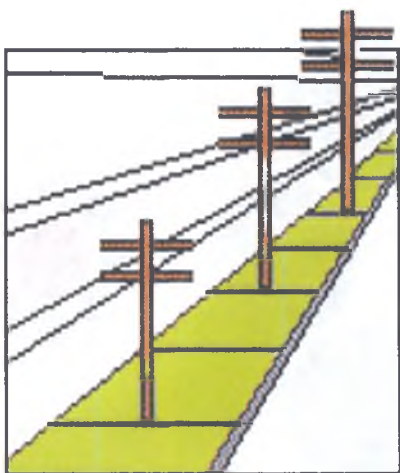

11-расм. Мюллер-Лайер иллюзияси. Яхлит нарса хусусиятини унинг қисмларига кўчириш иллюзиясида бир хил чизиқлар катта шаклларда каттадек туюлади.

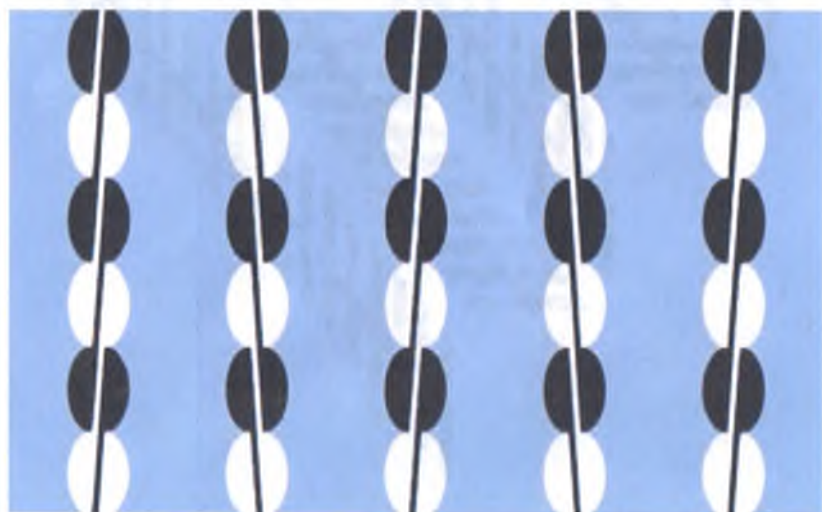
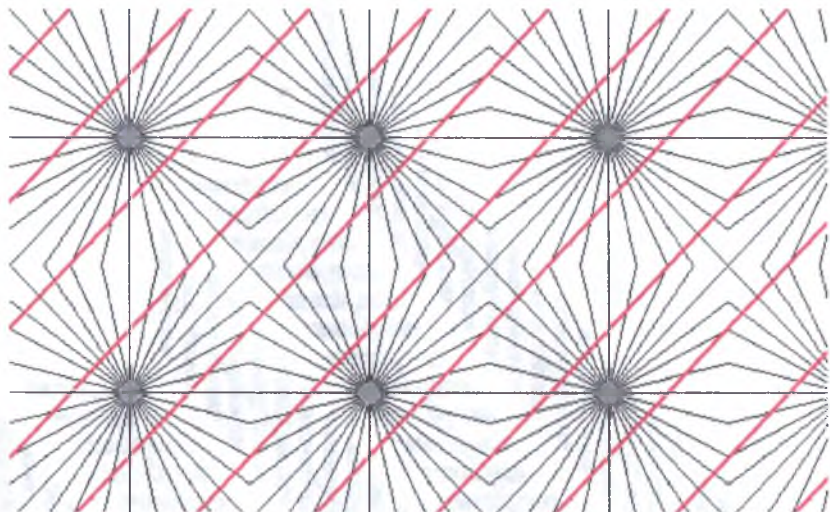

12-расм. Эббингауз-Титченернинг контрастлик иллюзияси. Ўртадаги қизил доиралар иккаласи ҳам аслида тенг бўлсада, катта доиралар ичидагиси, кичикроққа ўхшаб туюлади.

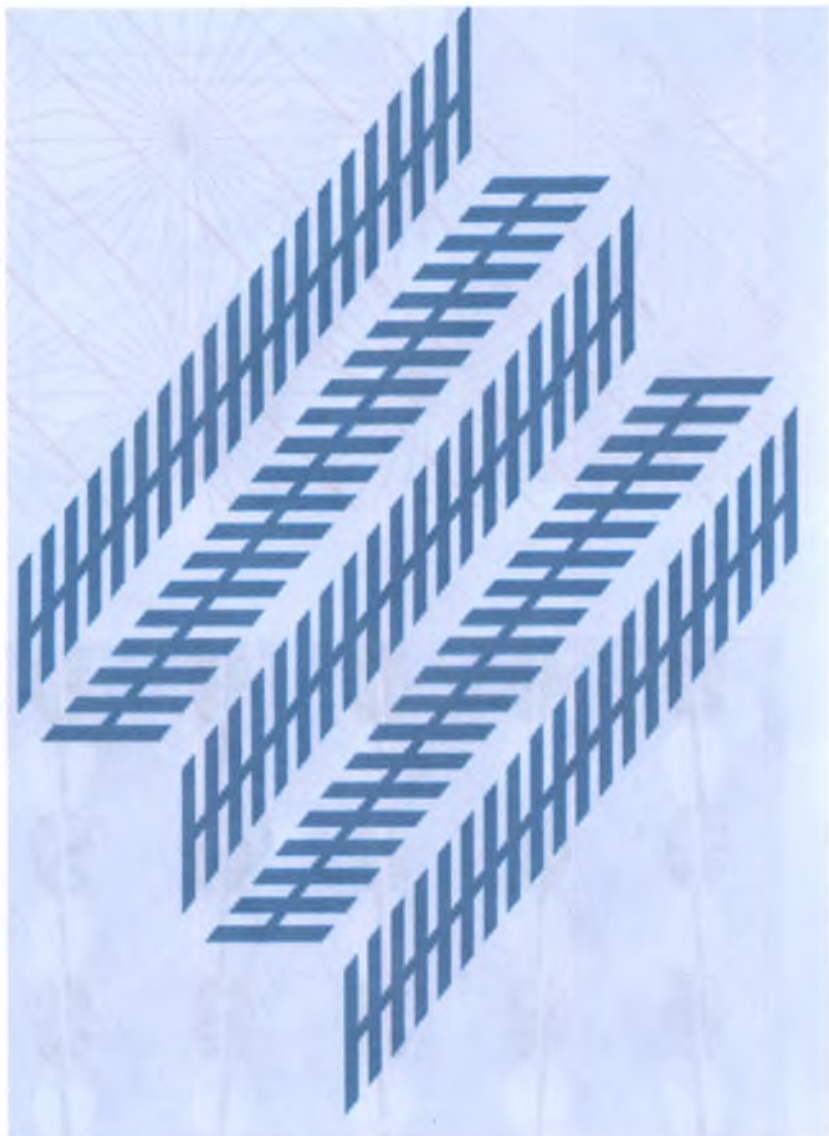

13 – расм. Понцо иллюзияси.

Катталигига кўра бир хил бўлган предметлар идрок этиш майдонида катта ёки кичикдек идрок қилинади. Яъни бир-хил хажмга эга бўлган симёғочлар идрок этиш майдонида катта – кичикдек туюлади.

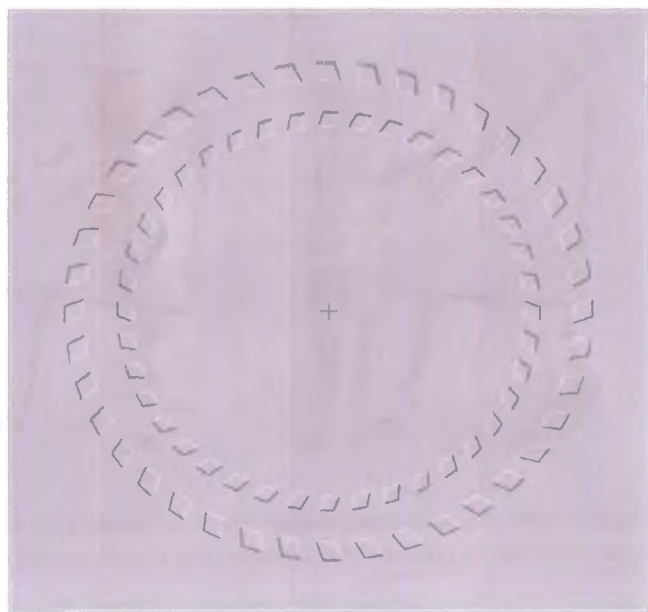
14 –расм. Фрейзер иллюзияси. Фондаги чизиклар таъсири остида тўғри чизикларнинг паралел эканлигининг бузилиши.

15-расм. Цёлнер иллюзияси. Узун параллел чизиклар, кичик хажмдаги (диоганал) чизиклар кесиб ўтганлиги туфайли бир тамони қисқаргандек, иккинчи тамони кенгайгандек кўринади.

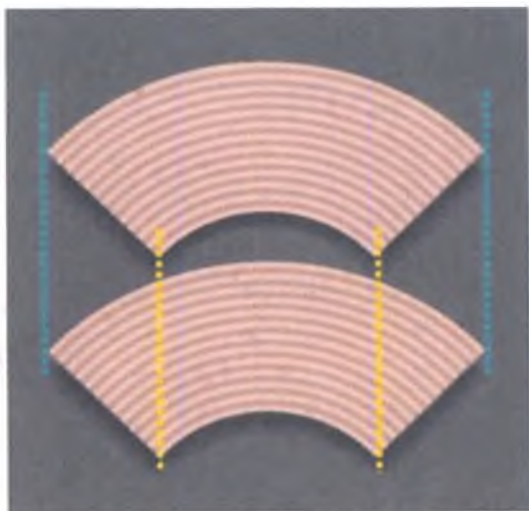

16-расм. Поггендорф иллюзияси. Тўғри чизиклар ўрта кисмининг усти ёпилса, тўғрилик хусусияти йўқолгандек (ёки силжигандек) идрок қилинади.

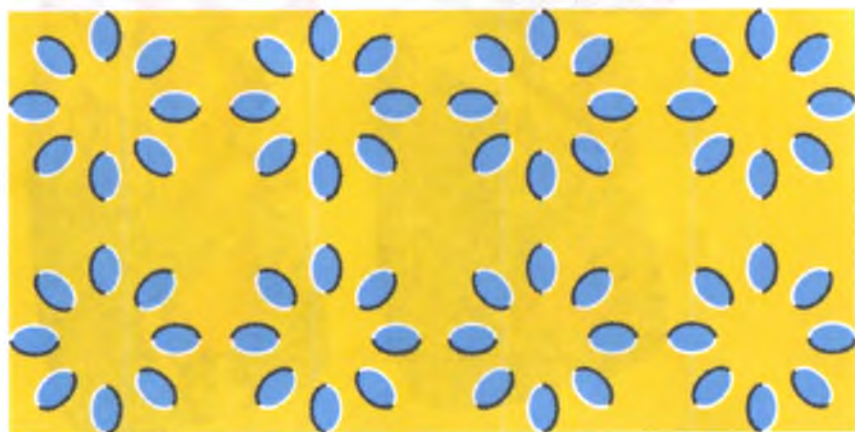
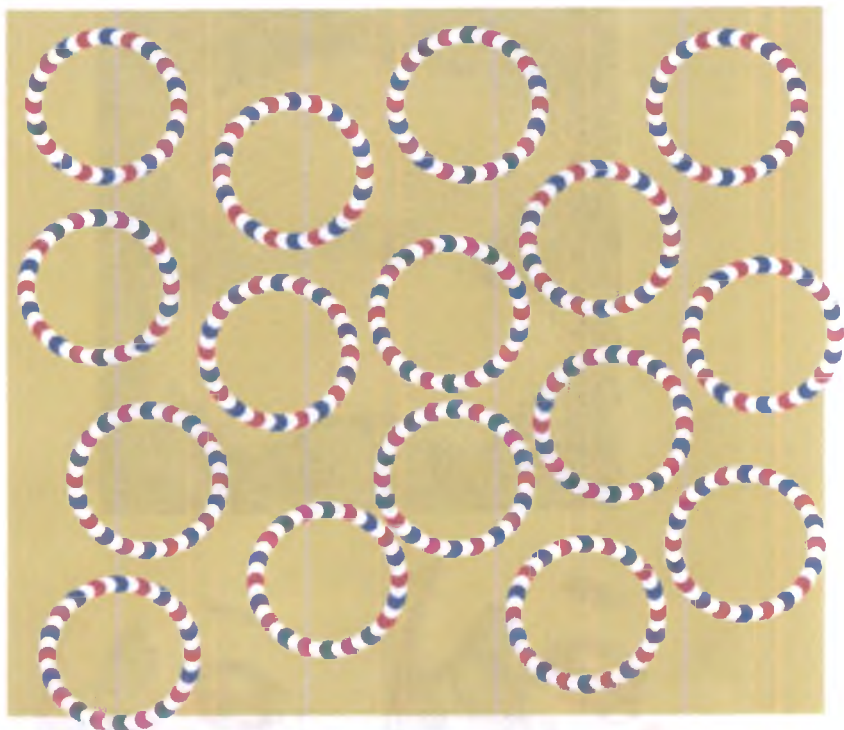

17-расм. Гарсея-Морган иллюзияси. Айлана ўртасидаги нуқтага тикилиб, расмни ўзингизга яқин ёки узоклаштирсангиз айланаётгандек туюлади.

18-рasm. Ястров иллюзияси. Иккита объект хажми жиҳатидан катта ва кичик деб идрок қилинади. Лекин улар мутлоқо бир хил хажмда.

19-расм. Китаока иллюзияси. Жонли расмлар.

20-расм. Иррадиация иллюзияси. Ёркинрок ранглар (тасвирлар) якинга ўхшаб туйилади.

21- расм. Тактил иллюзия. Кўзингизни боғлаган ёки юмган ҳолда ўнг қўлингизда бурнингизни ушлаб, чап қўлингиз билан ўртоғингизни бурнини силаб(ушлаб) кўринг гўё бурнингиз узайгандек туюлади.

22- расм. Кўриш ва тери туюш иллюзияси.

Бармоғингиздаги оғрикни дурбиннинг(бинокл) тескари томони орқали қараб турсангиз оғрик сусайгандек туюлади.

Одамга турли – туман нарса ва ходисалар доим таъсир этиб туради. Аммо одам айти бир вақтда уларнинг ҳаммасини идрок қилгани билан уларга етарлича эътибор беравермайди. Идрок жараёнида ҳамма вақт ҳам объектив оламдаги нарсалар адекват тарзда акс эттирилавермайди. Идрок жараёнида янглишиш ҳоллари ҳам бўлиб туради.

Одамнинг кўзи - ўта сезувчан, нозик ва мураккаб “асбоб” . Аммо у ҳам баъзи –баъзида адашиб туришга мойил, Унинг адашиши, айниқса кўриш иллюзияларида яққол намоён бўлади. Нарсаларни нотўғри идрок қилиш - иллюзия дейилади.

Идрок иллюзиялари (лотинча «*illusio*» - хато, янглиш сўзларидан олинган) – нарса ёки ходисаларни нотўғри, янглиш кўринишда идрок этишдан иборатдир.

Демак, иллюзиялар воқеликни, ундаги нарса ёки ходисаларни аслига тўғри келмайдиган (ноадекват) тарзда идрок этишдир. Иллюзияларнинг сабаблари ҳилма-ҳил бўлиши мумкин:

1. Одамнинг тажрибасига;
2. Анализаторнинг хусусиятларига;
3. Идрок этиш шароитининг ўзгаришига;
4. Физиканинг муайян қонунларига;
5. Сизги аъзоларидаги қандайдир нуқсон ва ҳақозоларга.

Нарса ва ходисаларни идрок қилишдаги алданишлар – иллюзияларга кўпинча идрокнинг яхлитлиги сабаб бўлади. Биз кўзимизга кўриниб турган фигуралар ва уларнинг қисмларини алоҳида-алоҳида эмас, балки маълум даражада ўзаро бирликда, яъни яхлит идрок қиламиз. Натижада янглишиб, бутун фигуранинг хусусиятларини унинг қисмларига ҳам тааллуқли деб ўйлаймиз.

Умумий равишда идрок иллюзиялари орасида кенг тарқалгани кўриш иллюзияларидир. Уларни 2 гуруҳга ажратиш мумкин.

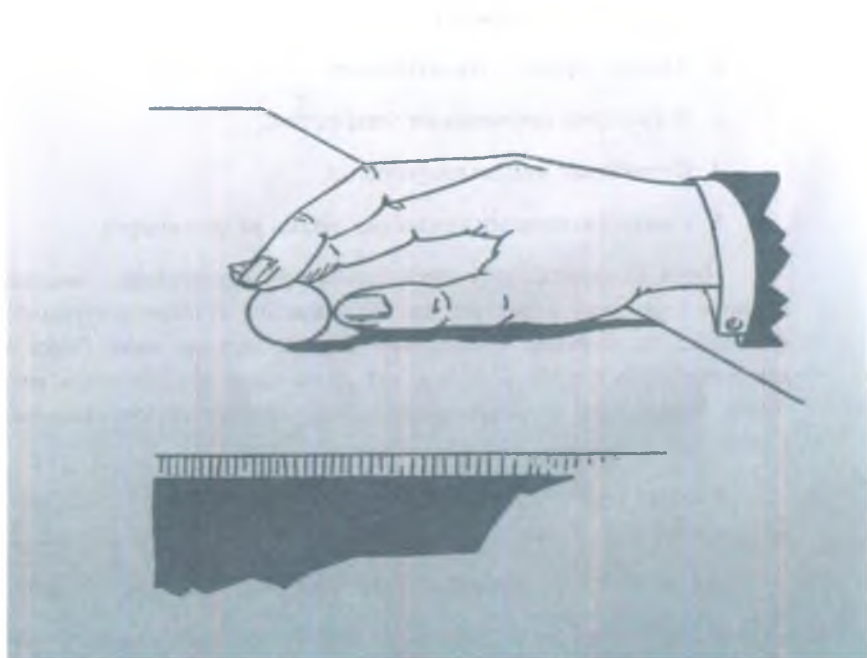
- 1- гуруҳ. Фон хусусиятлари туфайли пайдо бўладиган иллюзиялар.
- 2- Гуруҳ. Шаклнинг ўзгарган тарзда акс эттирилиши туфайли пайдо бўладиган иллюзиялар.

Биз ушбу қўлланмада асосан фон ва шаклнинг ўзгарган тарздаги акс эттирилиши туфайли пайдо бўлувчи кўриш иллюзияларининг ўзига хос тамонларини “қизиқарли” манбалар асосида таништирамоқчимиз.

Қўлланманинг айрим расмларини изоҳсиз берилиши сизни мустақил таҳлил қилишга ундайди деб умид қиламиз.

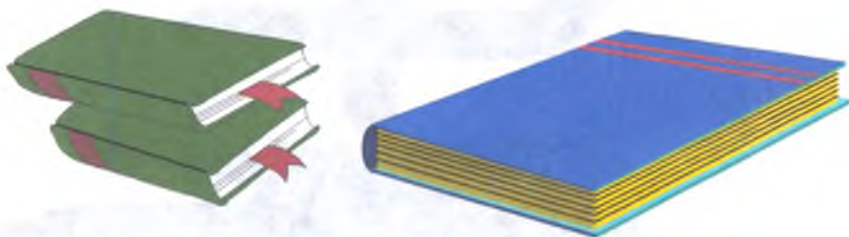
ИЛЛЮЗИЯЛАР

Кўзларингизни юмган холда кўрсатгич ва ўрта бармоғингизни чалиштириб (23-расм) бармоқларингиз учи билан бирон думалок нарсани (яхшиси металдан ясалган совуқ шар бўлгани макул) тез-тез айлантинг. Шунда бармоқларингиз орасидаги думалок нарса гўё иккитадек туюлади. Аристотел иллюзияси.

23 – расм. Аристотел иллюзияси.

Қўлимизга вазни бир ҳил, аммо ҳар-ҳил катталиқдаги иккита луғат китоб билан катта журнални олсак, негадир хажман каттароқ бўлган жисм (24-расм, бизнинг мисолда журнал) оғирроқ бўлиб туюлади. Бироқ айтилдики вазни бир ҳил деб..... хайронмисиз? ҳеч қиси йўқ, XIX асрда олимлар ҳам шундай хайрон қолиб ёқасини ушлаганлар. Буни психологияда **Шарпантье** иллюзияси дейилади.

24 - расм. Шарпантье иллюзияси.

25 - расм.

Ҳаво рангдаги тўртбурчакни йўқотиш учун китобимизнинг 37 бетидаги “Сехрли сўзлар” ни айтиб ўртадаги қора нуқтага нигоҳингизни 30-40 дақиқа тикиб турсангиз у йўқолади.

26- расм. Бу хитой иеографларининг ёзувини фақат хитойликларнинг ўзигина ўқий олади холос, тўғрими. Лекин хулоса чиқаришга шошилманг агар ўқишни жуда хоҳласангиз, бошингизни чап елкангизга энгаштиринг . Жуда осон эканми. Қолган ёзувларнинг ўқиш сирларини “хитой”ликлардан ўрганиб оласиз деган умиддамиз.

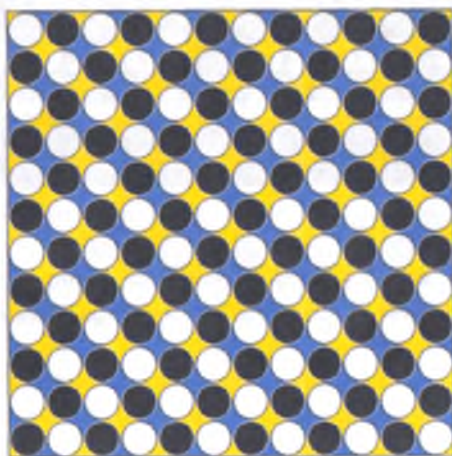

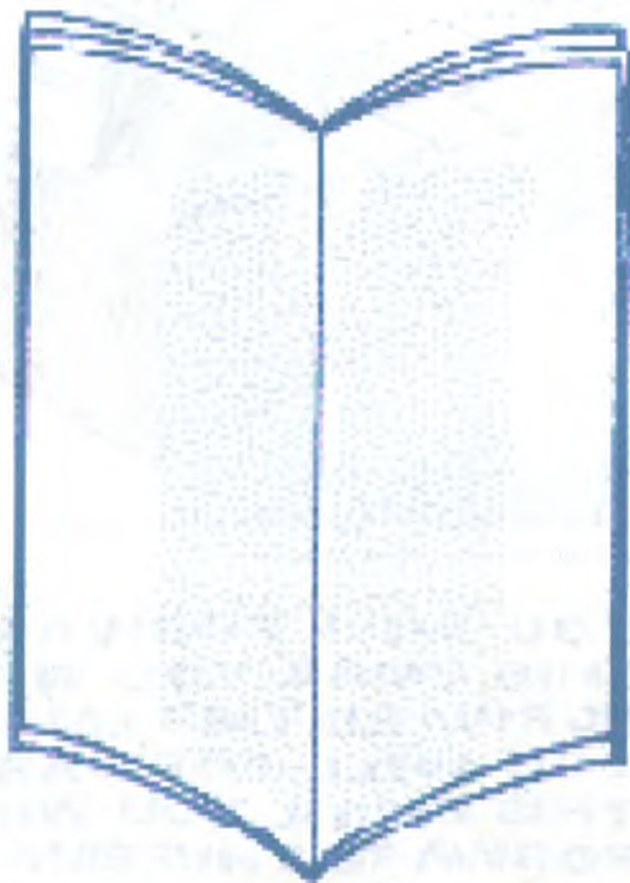
27- расм. Бу антиқа автомобил кимники бўлиши мумкин деб ўйлайсиз? Аниғини билмоқчи бўлсангиз кейинги саҳифаларимизни диққат билан ўқинг жавоб берамиз.

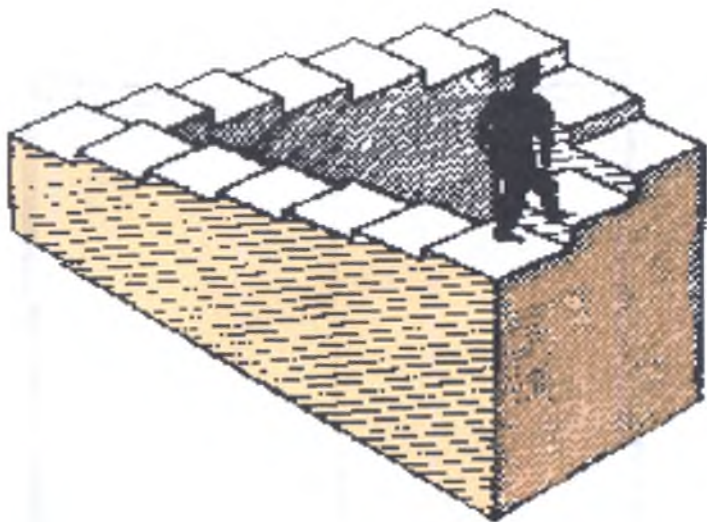
28-расм. Ушбу расмда фокусчининг халқаси ичига гипнозланган ҳолатдаги қизнинг бош қисми кириши мумкинми? –йўқ албатта. Чунки тажрибамиздан биламизки қоғоз ҳам, расм ҳам жонсиз нарсалардир. Лекин кейинги саҳифаларимизнинг бирида албатта мумкин эканлигини ўз кўзингиз билан кўриб гувоҳи бўлишингиз мумкин.

29- расм. Бу тўғри тўртбурчак ишонмасангиз ўлчаб кўринг.

30-расм. Китобни ўқияписизми ёки уйқунгиз келгани учун уни тўнтариб кўйдингизми. Бир карасангиз у очилиб тургандек ва аксинча идрок қилинади.

31-расм. Хар-бир нарсани чегараси бўлади албатта. Лекин ушбу зинапояни чегарасини бир топишга уриниб кўрингчи?

**YOU WILL FORWARD
THIS EMAIL YOU WILL
FORWARD THIS EMAIL
YOU WILL FORWARD
THIS EMAIL YOU WILL
FORWARD THIS EMAIL
YOU WILL FORWARD
THIS EMAIL YOU WILL
FORWARD THIS EMAIL
YOU WILL FORWARD
THIS EMAIL YOU WILL
FORWARD THIS EMAIL**

32-расм. “Бу сеҳрли” сўзларми ёки идрок этишда сиз сеҳландингизми?

33-расм. Машхур композитор Чайковскийнинг “Уйкудаги гўзал” ини кўмокчи бўлсангиз кошларини ўртасига тикилиб туриг.

34-расм. Ўрдакми ёки қуён?

35- расм. Инсон шундай имкониятга эгаки ҳатто нигоҳингиз билан шундай катта чархпалакни айлантира оласиз. Тўхтатмоқчимисиз, унда ўртадаги айлананинг ёруғлигига нигоҳингизни каратинг вассалом.

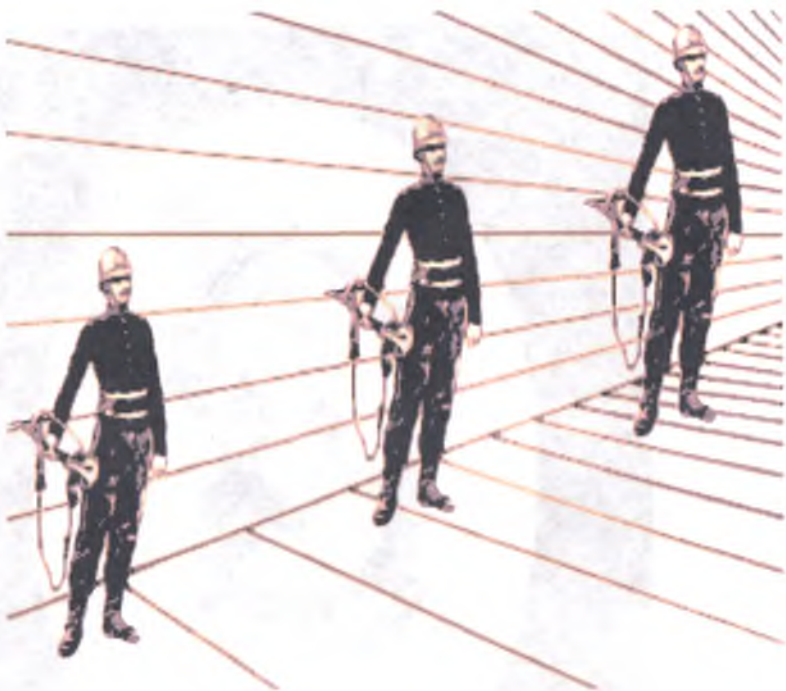
36-рasm. Жонли доиралар иллюзияси.

Доиралар айланмайди албатта. Лекин нигоҳингизни расмнинг турли бурчакларига навбатма-навбат қаратиб чиқсангиз, доиралар гўё айланаётгандек туюлади.

37 – расм. Бу дераза албатга “АКФА” эмас, лекин антикалиги билан ундан колишмайди. Ишонмасангиз деразанинг юкори кисмига қаранг, у ташқарига очилади, паст қисмига қарасангиз у ичкарига очилади.

38- расм. Бу аскарларнинг қайси бири буйчан ва гавдали. Сизнингча ўнг томондагиси шундайми. Адашасиз, ҳарбий кўрик натижаларига кўра уларнинг жуссаси бир ҳил.

39- расм. Антиқа зинапоя. Зинапоянинг ўнг томонидан чиқиш мумкин лекин чап тамониданчи?

40- расм. Ушбу расмни қадимда ҳеч ким тушуна олмаган. Баъзилар бу расмни “арвоҳ, алвасти, ажина ёки шайтон” деб қўриб қўрқишган.. Лекин юкоридаги хитойча ўқиш услубига амал қилсангиз қўркмаслигингиз аниқ.

41- расм . “Овқатни ози ширин дейишади лекин очлик хамиша очликда”-
кўпроғини танлай қолинг?

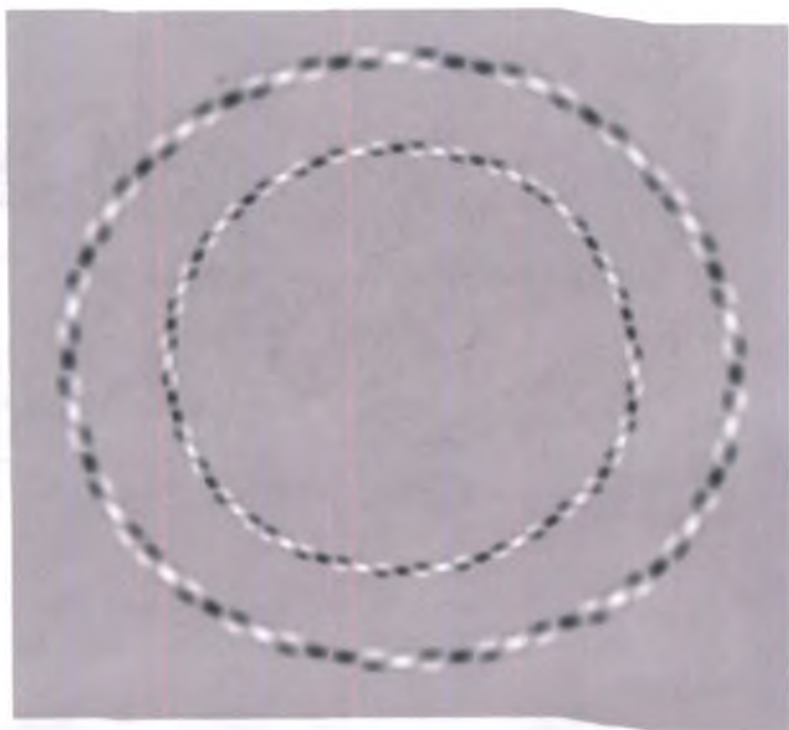
Хўш, савриниғиз Ҷидамалиғиз. Чунда Ҳазратиниғизда кўрнингиз

42- расм . Ушбу гўзал эғизакларни шундай ҳолатда кўрганинғиз маъқул. Акс
ҳолда...

43- расм. Ўрмонда ушбу овчиларни итларини жин чалганми ёки ўзлариними?

44- расм. Доиралар қийшайган ҳолда идрок қилинади тўғрими. Лекин доиралар геометрик жиҳатдан бир текисда жойлаштирилган.

45- расм. Зағор рангли хонни кўринишидан каттарок деб сотишса ишонманг. Айтишадику ташқи кўриниш алдамчи деб. Эни ва бўйи жиҳатидан иккиси ҳам бир-ҳил

46- расм. Танлаш имконияти берилса албатта каттарок деб охиридаги енгил машинани танлаган бўлардингиз тўғрими. Лекин шошилманг, берган маълумотларимиз зое кетмагандир.

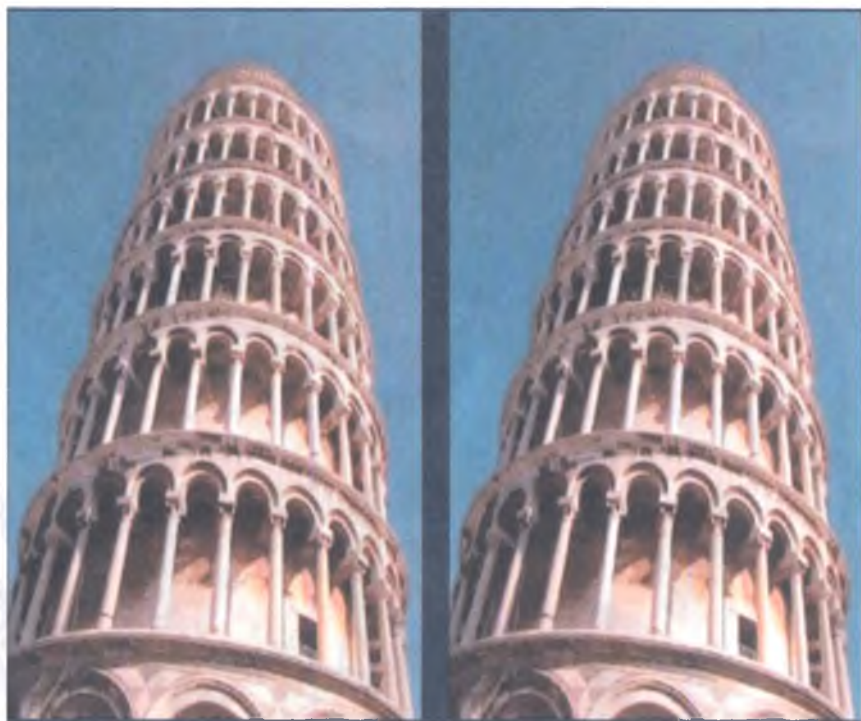
47- расм. Биринчи аквариумдаги балиқни ҳеч нарсага тегмасдан иккинчи аквариумда пайдо қилиш мумкинми. Албатта йўқ. Ўйлаб кўринг. Топа олмадингизми, диққат бўлманг кейинги саҳифаларимизда ёрдам берамиз.

48- расм. Япон олимлари ихтиро қилган мутант сигирлар ўзимизнинг яйловларда ҳам бор.

49- расм. Ёш йигитча кизнинг онасини қўриб капалаги учиб кетдиёв.

1

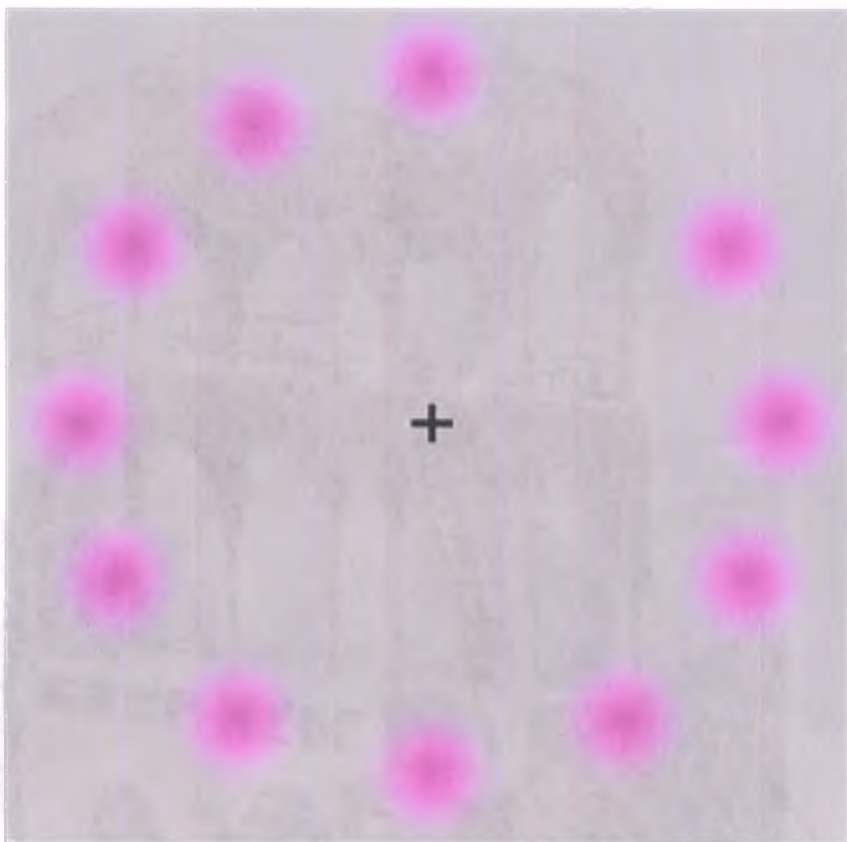
2

50- расм. Машхур Пизам минорасининг қайси бири кўпроқ ўнг тарафга ёнбошлаган (эгилган) деган саволга албатта иккинчиси дейишингиз аниқ. Лекин хулоса чиқаришга шошилманг. Иккаласининг ҳам оғиш бурчаги бир-хил.

51- расм. Бу иморатни расмини чизган меъмор бунчалик машхур бўлиб кетишини тушида ҳам кўрмаган бўлса керак. Ажойиб?. Лекин устунларнинг жойлашишига қарасангиз харидор бўлмаслигингиз аниқ. Шаклнинг ўзгарган тарзда акс эттирилиши туфайли пайдо бўладиган иллюзиялар.

52- расм. Диққат билан нигоҳингизни ўртадаги қўшув белгисига қаратиб турсангиз атрофдаги кизил доиралар ўз-ўзидан йўқолиб қолади.

53- расм. Айлананинг қора фондаги қисми оқроқ кўринади тўғрими лекин ўртадаги қаламни олиб қўйсақ бу иллюзия йўқолади.

54- расм. Бу ерда ҳеч қандай автомобил йўқ. Рассомларнинг ҳазили холос?

55- расм. Нахотки рохибалар ҳам шундай кийинишга жазм этишса.

56- расм.

57- расм.

58- расм.

59- расм

60- расм.

61- расм.

62- расм.

63- расм.

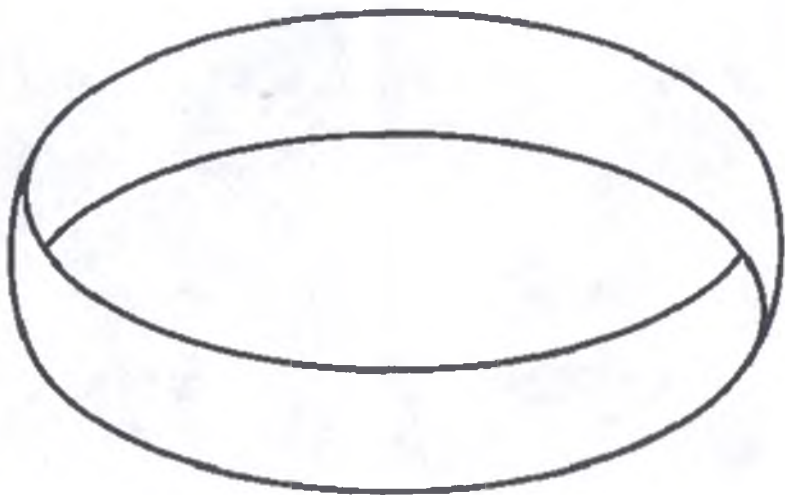
64- расм.

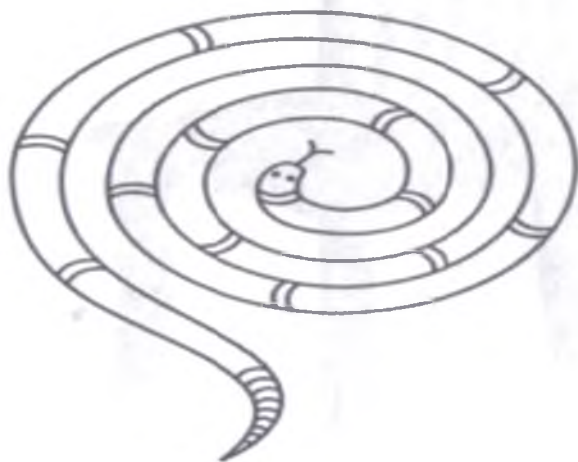
65- расм.

66- расм

67-расм. Никоҳ узуги сал ғалати кўринмаяптими? Қўлингизга тақишга бир ҳаракат қилиб кўрингчи.

68 – расм. Ушбу илонни икки бошли дейишса ҳеч ким ишонмайди. Лекин нигоҳингиз билан думидан бошлаб бошини излаб кўрингчи? Ҳўш иккинчи бошини кўраолдингизми.

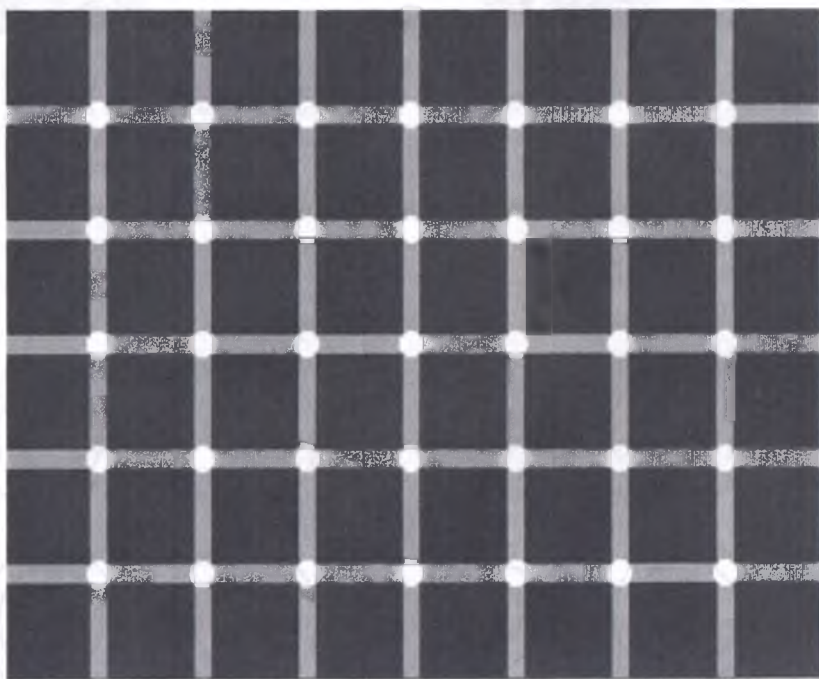
69 –расм. Айтингчи қайси бири ўғил ва қайси бири киз бола?

70- расм. Стул сиз томонга қараб тургандек гўё лекин нигоҳингиз билан уни нариги томонга буришингиз мумкин.

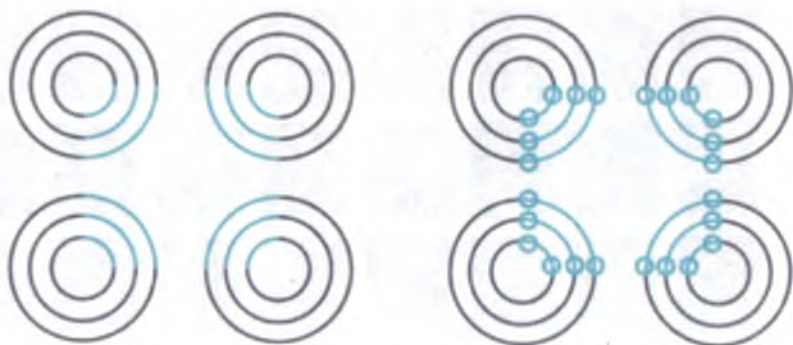
71- расм. Айтингчи бу олмами ёки -?

72- расм. Ўртадаги оқ доирага (нукта) тикилиб турсангиз бошқа оқ нукталар ўз-ўзидан йўқолиб қолади.

73 – расм. Агар диққат билан расмнинг қора рангли шаклларига қарасак биз денгиз соҳилида узокларга нигоҳ ташлаб турган икки кишини ва катта эман дарахтини тасвирини кўраимиз. Расмдаги қора рангли шакллар оқ фонга ҳажман кичикроқ бўлгани сабабли биз энг аввало, айнан эман дарахти ва сохил бўйини тасвирини кўриб турибмиз. Агар диққатимизни шаклга нисбатан ҳажман каттароқ бўлган оқ фонга қаратсак (бу бироз кийин бўлиши мумкин), расмда чақалокнинг ялонғоч ҳолдаги тасвирини кўришимиз мумкин.

74 – расм.

75- расм. Умумий фонга эътиборни каратсак биз ёлгиз оролда қолиб кетган Робинзонни кўрамиз. Лекин диққатингизни Робинзоннинг юз,қош кўз ва бурун қисмига тўпласангиз ошук-маъшукларнинг висол учрашувини кўришингиз мумкин.

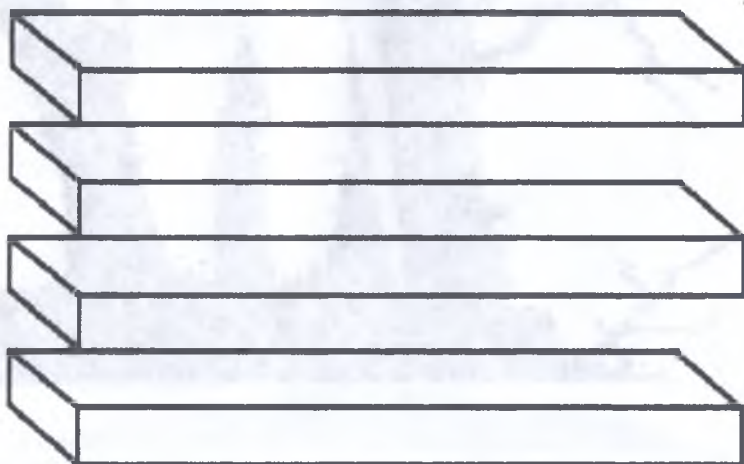
76- расм. Дарахтга бир тепсанг одам тукилади дегани ростга ўхшайди.

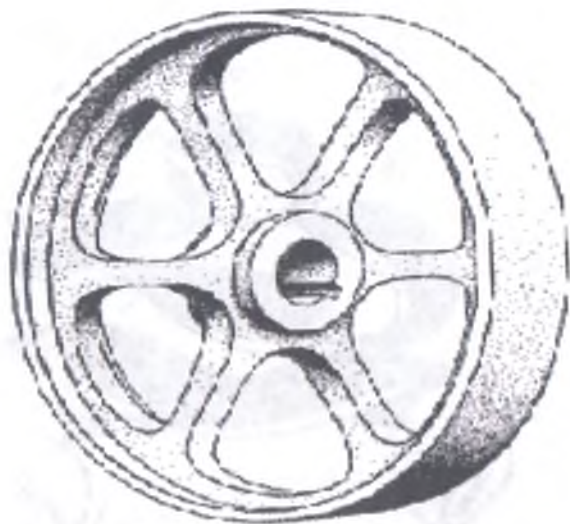
77- расм. Қадимги Японияда “Нинза” лар одамлардан шундай қўринишда яширинишган бўлишса ажаб эмас.

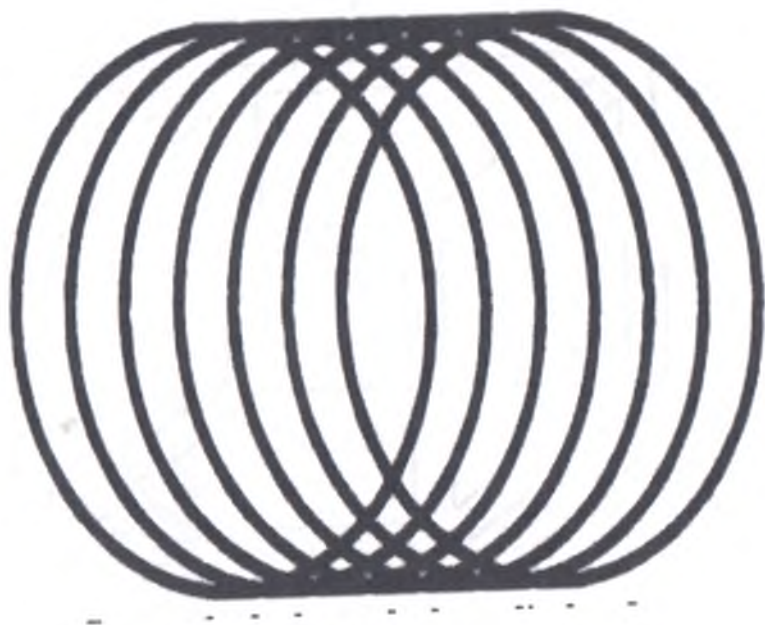
78- расм.

79- расм.

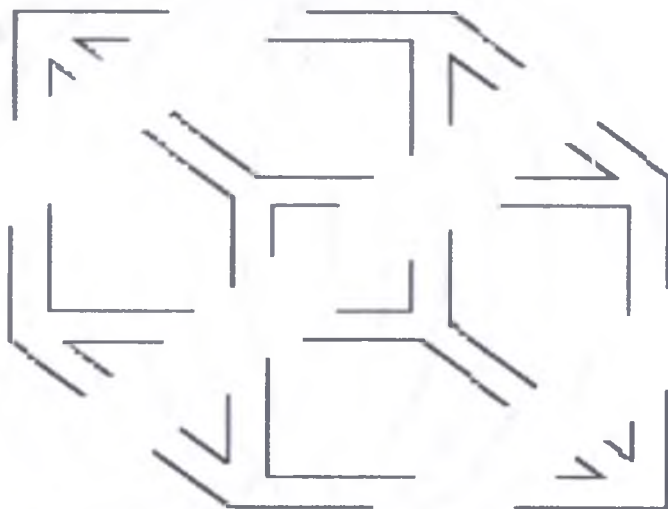
80- расм.

81- расм.

82- расм.

83- расм.

Иллюзия муаллифлари ҳақида қисқача маълумот

И. Х. Поггендорф (1796 – 1877 й) Гамбургда туғилган. Немис физиги. 1834 йилдан Берлин университети профессори. 1839 йилдан Берлин фанлар академияси аъзоси. Электрохимия муаммолари бўйича илмий тадқиқотлар олиб борган

И. Ф. К. Цёлнер (1834-1882 й) Берлинда туғилган.

Немис астрофизиги ва астрономи. 1866 йилдан Лейпциг университети профессори. Астрофотометрия муаммолари бўйича тадқиқотлар олиб борган. Коинотдаги ёруғликларни фотометр курилмалари асосида кузатган.

Цёлнер иллюзияси 1860 йилда кашф қилинган. Бунда иккита тенг тамонли тўғри чизиклар устидан кесиб ўтадиган кичик диаганал қирқимлар тўғри чизикларни ёйилгандек қилиб идрок этишимизга сабаб бўлади. Бу иллюзияни Цёлнер тасодифан матолар устига чизилган безакда кўриб қолади ва замондоши Поггендорф билан тахлил қилади

В. Вунд (18.06.1832 - 31.08.1920 Лейпциг, Германия) немис психологи, физиологи ва файласуфи. 1879 йили Лейпциг университетида дунёда биринчи бўлиб психология лабораториясини очган. 2 та бир хил узунликдаги чизиклар, икки хил катталиқдаги чизиклар кўринишида идрок қилинади. Яъни тик чизик ётик чизикқа нисбатан узунроқ кўринади.

Герман Эббингхауз (1850-1909й) .

Немис психологи. Ассоциатив психология вакили.
Бреслау университети профессори.

“Хотира хақида” (1885й) асари муаллифи.
Психологиядан бир қанча қўлланмалар муаллифи

Д.Ястров (1863 – 1944 й) . Америкалик психолог.

1882 йили Пенсильвания университетини тугатган.
1886 йили Д.Хопкинс номидаги Балтиморе
университетида психологиядан илмий ишини химоя
қилган. Американинг экспериментал психология
йўналиши асосчиларидан бири.

Э.Б. Титченер (1867-1927й). Англияда туғилган.

Инглиз, кейинчалик америкалик тадқиқотчи –
психолог. В.Вунд шогирди. “Психология
очерклари” (1898й), “Психологиядан қўлланма”
(1914й) асари муаллифи. Сизги ва диққатнинг ўзига
хос хусусиятларини илмий-экспериментал равишда
тадқиқ қилган

Марио Понцо (1882 - 1960).

М.Понцо ўз тадқиқотларини умумий ва
экспериментал психологияга ҳамда кейинчалик
гистология ва таъм билиш психофизиологиясига
бағишлаган. М.Понцо 1913 йили ўз тадқиқоти
орқали “бизнинг миямиз баъзан объектнинг
ўлчамини ортда қолган фон асосида аниқлаб
беришини ” кўрсатиб ўтган эди. “Темир йўллар”
иллюзияси айнан бунга мисол бўла олади

	<p>Михаэль Морган 1942 йили Англиянинг Кардифе шаҳрида туғилган. Англиянинг Сити университети, визуал психофизика кафедраси профессори.</p>
	<p>Акиёши Китаока (1961) япониянинг Ритсумей университетидаги психология факультети профессори</p>

1. 27-расмдаги автомобил ҳеч кимники эмас, уни асфалтга шундай чизишган холос.
2. 28- расмда гипнозланган қизни фокусчининг қўлидаги ҳалқа ичига киришини кўриш учун сиз авваламбор 25 см узокликдан ҳалқа остидаги қора нуқтага 30 секунд тикилиб турунг, кейин унга тикилганча яқинлашинг.
3. 47- расмда биринчи аквариумдаги баликка 30 секунд тикилиб турунг, кейин нигоҳингизни иккинчи аквариумга кўчиринг. Балик албатта кўринади.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Баркамол авлод- Ўзбекистон тараққийнинг пойдевори. Т. 1997. й
2. Баркамол авлод орзуси. Т. 1999. й.
3. Вадимов. А. Репертуар иллюзиониста. М. 1967.
4. Давлетшин. М. Г. Умумий психология. Т. ТошДПУ. 2002. й.
5. Каримова. В. Психология. Тошкент. 2002. й.
6. Платонов. К. К. Қизиқарли психология. Т. 1974 й.

7. Психологический словарь. М. 1990.г.
8. Соғинов. Н. Умумий ва ижтимоий психология асослари». Т. 2004 й.
9. « Таълим тўғрисида қонун». Т. 1999.й.
10. Турғунов. Қ. Психология терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. Т. 1974 й.
11. Шоумаров.Ф.Б. таҳрири остида. «1001 саволга психологинг 1001 жавоби». Тошкент. «Меҳнат», 2000.й.
12. Файзуллаев.А. Инсон,сиёсат, бошқарув. Т. «Ўзбекистон», 1995.й.
13. Ғозиев.Э. Тафаккур психологияси. Т. “Ўқитувчи”, 1990 й.
14. Ф.Алимова,Н.Жўраев, П.Эргашев ”Қуриш иллюзиялари” Низомий номидаги Тошкент давлат Педагогика университети, 2004й

www.wikipedia.org

www.grand-illusions.com

www.moillusions.com

www.illusion.ee

www.illusionoftheyear.com

www.ritsumei.ac.jp

www.mathworld.wolfram.com

www.creativefan.com

www.anopticalillusion.com

М У Н Д А Р И Ж А

1. Кириш.....	3
2. Идрок жараёни ҳақида тушунча	5
3. Иллюзиялар.....	30
4. Иллюзия муаллифлари ҳақида қисқача маълумот.....	71
5. Фойдаланилган адабиётлар	73

